

Національні та міжнародні стандарти захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

Автор: Берназюк Ян

Організація: Верховний Суд

Видання: Конституціоналіст · 2024

Дата публікації: 2024-06-03

Постійна адреса: <https://constitutionalist.com.ua/natsionalni-ta-mizhnarodni-standarty-zakhystu-prav-ditej-syrit-i-ditej-po-zbavlenykh-batkivskoho-pikluvannia/>

Відомості про автора

Берназюк Ян

д.ю.н., професор,

заслужений юрист України

Bernaziuk Ian

Doctor of Law, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine

Анотація

NATIONAL AND INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF ORPHANS AND CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL CARE

У статті 1 Конституції України закріплено, що Україна є соціальною та правовою державою.

Конституційний Суд України у пункті 2.1 Рішення від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 в офіційному тлумаченні зазначених положень Конституції України зазначив, що Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві.

Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї. Соціальний захист державою осіб, які мають право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, охоплює комплекс заходів, які здійснює держава в межах її соціально-економічних можливостей.

Відповідно до Основного Закону України «громадяни мають право на соціальний захист» (стаття 46), «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» (частина третя статті 51), «діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» (стаття 52).

Крім того, Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини (United Nations Convention on the Rights of the Child), прийняту 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року (постанова Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII), у Преамбулі якої (у редакції зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року) зазначено, що дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Статтею 3 Конвенції визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того,

здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

У частині другій статті 24 Хартії основних прав Європейського Союзу (The Charter of Fundamental Rights of the European Union) від 7 грудня 2000 року зазначено, що при здійсненні будь-яких дій стосовно дітей, як з боку органів державної влади, так і з боку приватних установ, вищі інтереси дитини повинні розглядатися як пріоритетні.

Комітет міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice), наголосив на тому, що держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їх інтереси.

Найкращі інтереси всіх дітей, які беруть участь в тій же процедурі або справі, мають бути окремо оцінені та збалансовані з метою узгодження можливого конфлікту інтересів дітей. У той час як судові органи мають кінцеву компетентність і відповідальність за прийняття остаточного рішення, держави-члени повинні, при необхідності, направити спільні зусилля на створення міждисциплінарних підходів з метою оцінки найкращих інтересів дітей під час процедури, пов'язаної з ними.

Також зазначається, що всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них.

Отже, національне законодавство та міжнародні договори включають у поняття «соціальне забезпечення» право на державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (orphans and vulnerable children).

У пункті 6 частини першої статті 92 Конституції України передбачено, що виключно законами України визначаються, зокрема основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства.

За визначенням, що міститься у статті 1 Закону України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства» (далі - Закон № 2402-III), охорона дитинства - система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав.

З огляду на статті 5, 8 зазначеного Закону, органи державної влади та місцевого самоврядування в межах визначених законом повноважень створюють умови для комфортного та безпечного життя дитини, отримання освіти, соціального захисту, всебічного розвитку тощо, у тому числі шляхом створення у своїй структурі відповідних органів, які безпосередньо здійснюють вказані повноваження.

При цьому особливий захист гарантується дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Такий висновок неодноразово висловлювався, зокрема у постановках Верховного Суду від 18 жовтня 2018 року у справі № 822/3692/17, від 15 жовтня 2019 року у справі № 810/3894/17, від 5 листопада 2019 року у справі № 804/4585/18, від 11 серпня 2020 року у справі № 810/2903/18, від 28 січня 2021 року у справі № 380/3398/20 та від 20 липня 2021 року у справі № 480/3093/20.

Одним із основних принципів державної політики в частині соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, згідно зі статтею 3 Закону № 2342-IV, є захист прав і інтересів таких дітей, а також забезпечення соціально-правових гарантій.

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, - визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування (стаття 1 Закону № 2342-IV).

Відповідно до статті 4 зазначеного Закону заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа гарантуються, забезпечуються та охороняються державою та встановлюються на рівні, не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку.

Згідно з частинами першою-третьою та дев'ятою статті 8 Закону № 2342-IV держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа. Допомога та утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб. Право на повне державне забезпечення в навчальних закладах мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до вісімнадцяти років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів.

Державні соціальні стандарти, нормативи споживання, нормативи забезпечення є однаковими для всіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа незалежно від форми їх влаштування та утримання.

Таким чином, діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, незалежно від форми їх утримання та виховання, гарантовано перебувають на повному державному утриманні, спрямованому на захист їх прав та інтересів, утвердження рівних можливостей у сфері освіти, охорони здоров'я та інших соціальних сферах.

Реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сприяє створенню здорового та освіченого населення, протидії безпритульності, зниженню соціальної нерівності та напруги, що в цілому позитивно впливає на соціально-економічний розвиток держави.

У цьому виражаються інтереси держави в сфері охорони дитинства, яка взяла на себе обов'язок забезпечувати повноцінне життя, всебічне виховання і розвиток дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та захист їх прав, як соціально вразливої категорії населення.

Згідно зі статтею 4 Закону України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та Порядком провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866 (далі - Порядок № 866), на служби у справах дітей покладається обов'язок здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності; проведення роботи з соціально-правового захисту дітей.

Служби у справах дітей мають право звертатися у разі порушення прав та законних інтересів дітей, а також з питань надання їм допомоги до відповідних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності; представляти у разі необхідності інтереси дітей в судах.

За статтею 8 Закону № 2342-IV випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу або відповідної установи у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку. Нормативи забезпечення одягом і взуттям затверджуються Кабінетом Міністрів України. За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття.

Відповідно до підпункту 4 пункту 13 постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 року № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» учням, студентам з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також учням, студентам, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишились без батьків, що навчалися або виховувалися в навчально-виховних та закладах фахової передвищої та вищої освіти і перебували на повному державному утриманні, при їх працевлаштуванні видається одяг, взуття, м'який інвентар і обладнання на суму, не менш як 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також одноразова грошова допомога в розмірі шести прожиткових мінімумів.

Таким чином, зазначеними Законом України та Постановою Кабінету Міністрів України врегульовано розмір одноразової грошової допомоги випускникам навчального закладу, незалежно від подальшого

працевлаштування або продовження навчання, а тому сам факт випуску з навчального закладу є підставою для виплати одноразової грошової допомоги в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів, встановленого законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Аналогічний висновок щодо застосування норм права у спірних відносинах наведений у постановках Верховного Суду від 3 жовтня 2019 року у справі № 303/5849/16-а, від 26 травня 2020 року у справі № 303/5848/16-а та від 28 січня 2021 року у справі № 164/1907/16-а.

Такі виплати допомоги здійснює навчальний заклад, у якому навчаються діти-сироти чи діти, позбавлені батьківського піклування, а Служба у справах дітей, відповідно, контролює виплати.

Список використаних джерел

1. Берназюк Ян. Аналіз судової практики розгляду пенсійних та інших соціальних спорів в аспекті застосування строків звернення до суду <http://nsj.gov.ua/ua/news/osoblivosti-rozglyadu-sotsialnih-ta-pensyinih-sporiv>
2. Берназюк Ян. Конституційні гарантії реалізації права на соціальний захист https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Konst_garantii_soc_zahust.pdf
3. Берназюк Ян. Конституційні гарантії судового захисту соціальних прав та можливість їх обмеження процесуальним строком <https://sud.ua/ru/news/blog/173256-konstitutsiyni-garantii-sudovogo-zakhistu-sotsialnikh-prav-ta-mozhliet-yikh-obmezheniya-protsestualnim-strokom>
4. Берназюк Ян. Незастосування судом закону: між верховенством права та принципом розподілу державної влади (на прикладі захисту соціальних прав https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Nezastosuvannia_sudom_zakonu_Bernaziuk.pdf
5. Берназюк Ян. Обчислення строку для захисту соціальних прав у триваючих правовідносинах https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/ongoing_time.pdf
6. Берназюк Ян. Особливості обчислення строків звернення до адміністративного суду для захисту соціальних прав // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2018. – Серія Право. – Випуск 50. – Т. 2. – С. 7-11 <http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/index.php/archiv?id=163>
7. Берназюк Ян. Право на справедливий суд та принцип правової визначеності: строки у справах про соціальний захист https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/4_presentation_bernaziuk_social_terms_deadlines.pdf
8. Берназюк Ян. Принцип законності як один із елементів верховенства права: особливості застосування під час вирішення соціальних спорів [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist%20\(1\).pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presentation_bernaziuk_effectivenii_zahist%20(1).pdf)
9. Берназюк Ян. Строки звернення до суду у справах про соціальний захист https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/1_presentation_bernaziuk_term.pdf
10. Берназюк Ян. Темпоральні межі судового захисту соціальних прав // Соціальні права та їх захист адміністративним судом. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ: 2020. 424 с. – С. 150-157. <https://rm.coe.int/materials-socialrights-2020/1680a165f8>
11. Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26 квітня 2024 року у справі № 360/917/23 (адміністративне провадження № К/990/43516/23) <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118662287>

Файли матеріалу

Оригінальний файл автора